

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.56>

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У БОРОТЬБІ З НАСЛІДКАМИ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Яцина М.О.,

*доктор філософії у галузі права (PhD),
асистент кафедри політики у сфері
боротьби зі злочинністю та кримінального права,
Навчально-науковий юридичний інститут
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
<https://orcid.org/0000-0001-5512-5378>*

Яцина М.О. Роль інститутів громадянського суспільства у боротьбі з наслідками агресії рф проти України.

У статті розглядається питання про роль інститутів громадянського суспільства у процесі подолання наслідків агресії рф проти України. Зазначається, що одним з таких наслідків є необхідність документування та фіксації військових злочинів, з метою подальшого використання таких матеріалів у міжнародних судах. Наголошено, що в умовах воєнного стану правоохоронна система стикається з рядом об'єктивних чинників, які перешкоджають ефективному виконанню ними своїх функцій, зокрема це: 1) необхідність документування та розслідування масових актів скоєння воєнних злочинів, при цьому надалі продовжуючи виконувати функції забезпечення правопорядку; 2) втрата доступу до тимчасово окупованих територій, адже саме вони стали епіцентром масових злочинів зі сторони окупантів. Вбачається, що закономірною опорою державі та правоохоронній системі стало громадянське суспільство та його численні інститути, які активно включились у процес подолання наслідків агресії. Активність і ступінь залучення громадянського суспільства у діяльність, пов'язану із подоланням наслідків війни рф проти України демонструє високий рівень залученості різного роду громадянських інститутів до цього процесу, яка здійснюється у різних напрямках (від допомоги армії – до евакуації цивільного населення з зони бойових дій тощо). Одним з завдань, яких взяло на себе громадянське суспільство стала діяльність з документування воєнних злочинів, до процесу якого активно долучились інститути громадянського суспільства, як українські так і міжнародні їх представники. Наголошено, що на важливій ролі громадських інститутів у процесі документування воєнних злочинів наголошують міжнародні організації, зокрема, Євроюст, Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду, які опублікували Рекомендації для громадян-

ського суспільства щодо документування міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів та злочинів проти людяності, Нобелівський комітет, який відзначив Премією Миру представників громадянського суспільства, зокрема за їх діяльність з документації воєнних злочинів. У підсумку наголошено на необхідності розроблення законодавчих механізмів щодо взаємодії держави та її правоохоронної системи з інститутами громадянського суспільства у напрямку документування воєнних злочинів.

Ключові слова: військові злочини, воєнні злочини, неурядові організації, документування злочинів, наслідки війни.

Iatsyna M.O. The role of civil society institutions in combating the consequences of russian aggression against Ukraine.

The article discusses the role of civil society institutions in the process of overcoming the consequences of russian aggression against Ukraine. It is highlighted that one of these consequences is the need to document numerous war crimes in order to further use such materials in international courts and tribunals. It is emphasized that in the context of martial law, the law enforcement system faces a number of objective factors that impede the adequate performance of their functions, including such as 1) the need to document and investigate mass acts of commission of war crimes while continuing to perform the functions of law ordering; 2) loss of access to temporarily occupied territories when they became the epicentre of mass crimes on the part of the invaders. It is seen that civil society and its numerous institutions, which were actively involved in the process of overcoming the consequences of aggression, became an obvious support for the state and the law enforcement system. The activity and degree of involvement of civil society and its institutions in activities related to overcoming the consequences of the russian federation full-scale war aggression against

Ukraine demonstrate a high level of involvement of all kinds of civic institutions in this process, which is carried out in different directions (from the assistance of the army – to evacuation of civilians from the territories affected by war actions, etc.). One of the tasks assumed by civil society was the activity of documenting war crimes, which was actively involved in civil society institutions, both Ukrainian and international representatives. It is emphasized that the important role of social institutions in the process of documenting war crimes is emphasized by Nobel Prize Committee, which honoured the Peace Award 2022 for civil society representatives, in particular for their activities in the documentation of war crimes. As a result, the need to develop legislative mechanisms on the interaction of the state and its law enforcement system with civil society institutions in the direction of documenting war crimes is emphasized.

Key words: war crimes, military crimes, non-governmental organizations, documentation of crimes, consequences of war.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення збройних сил РФ 24 лютого 2022-го стало без перебільшення найтрагічнішим випробуванням у сучасній історії України, назавжди розділивши життя українців на «до» і «після». Хоча на сході бойові дії різної інтенсивності точилися ще з 2014 року, проте прихід повномасштабної воєнної загрози у більшість регіонів та найбільші міста України ознаменував собою початок якісно нового періоду в національній історії. Тож саме сьогодні стаємо свідками процесів, які, ймовірно, визначатимуть майбутнє на найближчі роки та десятиліття не тільки України, а й світу загалом.

Поряд із закономірним в умовах воєнного стану посиленням ролі держави як провідного оператора безпекової сфери стратегічно визначальним ресурсом у забезпеченні стійкості, обороноздатності, а надалі й глобальної конкурентоспроможності української держави є людський ресурс, адже перші місяці війни в Україні вкотре доводять, що українське громадянське суспільство сьогодні є сильним, згуртованим та ефективним як ніколи раніше. Саме тому питання про роль громадянського суспільства та його інститутів у подоланні наслідків агресії є вкрай актуальним.

Стан опрацювання проблематики. Громадянське суспільство та його інститути у сфері протидії злочинності було предметом дослідження представників різних галузей науки: політології, соціології, філософії, антропології та, власне, права. Серед вчених-правників варто виділити праці наступних: В.С. Батиргареевої, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.М. Лит-

винова, М.Г. Колодяжного, В.В. Сухоноса, С.С. Шрамко та ряду інших науковців. Однак їх дослідження розкривали окремі аспекти протидії злочинності через діяльність інститутів громадянського суспільства у мирний час, а у час воєнного стану дане питання не розглядалося.

Метою статті є дослідження питання про роль інститутів громадянського суспільства у подоланні наслідків повномасштабної військової агресії РФ проти України, на прикладі діяльності з документування воєнних злочинів, оскільки у сучасних умовах дана тематика беззаперечно набуває виняткової актуальності.

Виклад основного матеріалу. Як і у 2014-му, відповідь суспільства на виклик зовнішньої агресії виявилася стрімкою та дієвою. Війна поставила перед державою непрості задачі, для вирішення яких часто бракує не просто ресурсів, а й інституційних можливостей.

Правоохоронна система, з початком повномасштабної війни теж стикнулася з рядом викликів, серед яких вбачаються наступні: 1) необхідність документування та розслідування масових актів скоєння воєнних злочинів, при цьому надалі продовжуючи виконувати функції забезпечення правопорядку; 2) втрата доступу до тимчасово окупованих територій, адже саме вони стали епіцентром масових злочинів зі сторони окупантів.

Розв'язання цих завдань стало певним викликом для правоохоронної системи, адже кадровий голод, який спостерігається останніми роками серед правоохоронних органів, необхідність перебувати у стані підвищеної та інтенсивнішої роботи обумовленої умовами воєнного стану, зміна структури злочинності та появи її нових форм, як наслідок воєнного часу, а подекуди фізична неможливість знаходження у тих частинах України, які наразі перебувають в окупації, – це далеко не повний перелік чинників, які стоять перешкодами на шляху до їх ефективної роботи.

Саме тут громадянське суспільство стало, певною мірою закономірною опорою для держави в цілому, та несподіваною для правоохоронних органів, адже багато громадських інституцій, з початком повномасштабного вторгнення, насамперед, правозахисних організацій змінили свій фокус діяльності у бік війни.

Активність і ступінь залучення громадянського суспільства у діяльність, пов'язану із подоланням наслідків війни РФ проти України демонструє високий рівень залученості різного роду громадянських інститутів до цього процесу, яка здійснюється у різних напрямках (від допомоги армії – до евакуації цивільного населення з зони бойових дій тощо). Зокрема, багато громадських інституцій почали здійснювати діяльність з фіксації воєнних злочинів, вчинені в ході воєнних дій.

Свідченням розвитку, зрілості та ефективності громадянського суспільства в Україні та його інститутів стало нагородження ГО «Центр Громадянських Свобод» Нобелівською Премією Миру 2022 р. Нобелівський комітет відзначив, що після вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року Центр громадянських свобод займався зусиллями щодо виявлення та документування російських військових злочинів проти українського цивільного населення, у співпраці з міжнародними Центри відіграє піонерську роль з метою притягнення до винних сторін відповідальності за свої злочини, а також відзначив зусилля Центру з адвокації та промоції Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) в Україні [1].

Невибіркові обстріли, вбивства цивільних, позасудові страти тощо – до документування всіх жахів, які вчиняються під час війни, долучилося чимало громадських інститутів, як вітчизняних так і іноземних. Вони змогли налагодити та напрацьовували методики фіксації пошкоджень, опитування свідків. Вивчали механізми звернення до різноманітних інстанцій і зверталися до них, щоб викрити злочинців і щоб вони були покарані. Як наголошують західні науковці (*Paul Williams, Jessica Levy*) збільшення міжнародного інтересу до документації воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду тощо, стало можливим завдяки значним зростанням кількості інститутів громадянського суспільства, що беруть участь з документування, а також поширення мобільних технологій, які розширюють можливості для фіксації та оброблення інформації [2, с. 459]. На тому, що саме розвиток цифрових, комунікаційних технологій стало поштовхом до залучення все більшого числа представників громадськості наголошують і ряд інших іноземних дослідників, які вказують, що перший випадок у світі прийняття судом цифрової фотографії, яка була зроблена очевидцем через мобільний додаток *eyeWitness App*, програмою для мобільних пристроїв розробленою для впорядкування документації міжнародних злочинів – відбувся у 2018 р. Мобільним Військовим Судом у Демократичній Республіці Конго [3].

На важливій ролі громадських інститутів у процесі документування воєнних злочинів вказує той факт, що Євроюст та Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) 21 вересня, опублікували Рекомендації для громадянського суспільства щодо документування міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів та злочинів проти людяності [4]. Це практична допомога організаціям громадянського суспільства, які прагнуть збирати та зберігати інформацію, аби сприяти розслідуванню та судовому переслідуванню на на-

ціональному рівні та в МКС, як наголошують автори цієї ініціативи.

Рекомендації було розроблено на основі досвіду Офісу прокурора МКС, Євроюсту, Європейської мережі з розслідування та притягнення до відповідальності за геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини (*Genocide Network*), громадських організацій, прокурорів та міжнародних партнерів. Документ містить чіткі вказівки щодо ефективних підходів до документування, які можуть сприяти розгляду справ у національних і міжнародних судах.

Крім того, громадські інституції можуть співпрацювати з МКС. Стосовно МКС, то тут варто відзначити наступне. Громадські організації відіграють життєво важливу роль стосовно розслідувань МКС. Вони часто мають прямі знання про порушення та контакти з громадами жертви та свідків. Громадські організації також можуть мати змогу задокументувати порушення незабаром після того, як вони відбулися, та скласти інформацію щодо моделей порушень. Дійсно, громадські організації можуть бути основними джерелами інформації, що привертає увагу прокурора ІСС до ситуацій, коли були вчинені злочини. Стосовно цього аспекту діяльності суду над прийняті Рекомендації, які визначають, що органи та підрозділи суду та прокурора можуть взаємодіяти з посередниками та дозволяти їм виконувати такі функції щодо кожної перерахованої основної мети:

(а) допомагати в інформаційно-роз'яснювальній діяльності та інформаційній діяльності на місцях;

(б) допомога стороні або учаснику в проведенні розслідувань шляхом виявлення доказів та/або свідків і сприяння контакту з потенційними свідками;

(с) допомога (потенційним) жертвам щодо подання заяви, запиту на додаткову інформацію та/або повідомлення про рішення щодо представництва, участі чи відшкодування;

(d) спілкуватися з потерпілим/свідком у ситуаціях, коли пряме спілкування з Судом може поставити під загрозу безпеку потерпілого/свідка;

(е) зв'язок між законними представниками та потерпілими з метою участі/відшкодування жертвам;

(f) допомагати як у виконанні його мандату, пов'язаному з відшкодуванням, призначеними Судом проти засудженого, так і у використанні інших ресурсів на користь жертв відповідно до положень статті 79 Римського статуту [5, с. 6].

Історії відомі приклади, коли саме інститути громадянського суспільства відігравали вирішальну роль у документуванні воєнних злочинів та, в результаті, міжнародного переслі-

дування воєнних злочинів. Зокрема, яскравий приклад діяльності Міжнародної кризової групи з гуманітарного права по документуванні воєнних злочинів (*International Crisis Group's Humanitarian Law Documentation Project*), яка діяла протягом 1999-2000 рр. у Косові та складалась з 46 міжнародних та 123 місцевих активістів, здебільшого юристів та представників правозахисних організацій, яким за 7 місяців діяльності вдалося задокументувати понад 5000 випадків воєнних злочинів [6, с. 235].

Серед представників українського суспільства до процесу документування воєнних злочинів долучились численні громадські організації, центри безоплатної правової допомоги, освітні установи тощо. Всі вони щодня здійснюють діяльність з фіксації, збирання доказів, аналізу даних, які потім передаються до компетентних правоохоронних органів.

Однак, і представники світової громадськості теж не залишились осторонь, з власної ініціативи вони теж провадять діяльність з документування воєнних злочинів. Яскравий приклад – це діяльність Глобальна робоча група з документування: Українська робоча група (*Global Accountability Network's Ukraine Task Force*), яка під керівництвом проф. Девіда М. Крейна (*pr. David M. Crane*), який був головним прокурором у Спеціальному трибуналі по Сієрра Леоне у 2002-2005 рр., у співпраці з Українською асоціацією адвокатів, Асоціацією адвокатів штату Нью Йорк та українськими і американськими юристами, ще від початку повномасштабного вторгнення рф до України зайнялась документуванням воєнних злочинів. Зокрема, у грудні 2022 р. було закінчено звіт Російські військові злочини проти України: злам міжнародного гуманітарного права Російською Федерацією (*Russian war crimes against Ukraine: the breach of International Humanitarian Law by the Russian Federation*) [7]. У звіті міститься детальний аналіз воєнних злочинів, що вчинила рф з 24 лютого 2022 р., аналіз порушень міжнародного гуманітарного права рф в Україні, а також пропозиції щодо майбутнього міжнародного трибуналу над рф по Україні. Зокрема, у звіті проаналізовано випадки військових злочинів, які робоча група систематизувала на такі групи: незаконній обстріли медичних установ; використання безрозбірних кластерних боєприпасів; навмисно спричинені великі страждання та вбивство мирних жителів; викрадення, затримання державних чиновників та взяття заручників; переслідування журналістів та представників преси; бомбардування під час евакуації та обстріли гуманітарних коридорів; примусова депортація українських громадян; злочини агресії.

Висновки. Підсумовуючи, варто наголосити на тому, що роль інститутів громадянського суспільства у боротьбі з наслідками агресії рф проти України є надзвичайно великою. На прикладі діяльності з документування воєнних злочинів, що є важливою складовою процесу притягнення винних до відповідальності, ми бачимо, що громадянське суспільство та його інститути стало надійною опорою державі у такий складний час. Зважаючи на ту велику кількість ініціатив, які здійснюються інститутами громадського суспільства та громадськістю з документування воєнних злочинів, нам варто продумати законодавчі механізми для використання результатів їх роботи у подальшому. Враховуючи, що сьогодні широко обговорюється ідея спеціального трибуналу щодо рф, як суспільством, так і державою та міжнародним співтовариством, то дане завдання набуває особливої актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Nobel Peace Prize 2022. *NobelPrize.org*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2022/press-release/>.
2. Paul Williams, Jessica Levy. Documentation for Accountability, *Case Western Reserve Journal of International Law*. №52. 2020. P. 451–465 URL: https://digitalcommons.wcl.american.edu/facsch_lawrev/1272.
3. Chiara Gabriele, Kelly Matheson, Raquel Vazquez Llorente. The Role of Mobile Technology in Documenting International Crimes: The *Affaire Castro et Kizito* in the Democratic Republic of Congo. *Journal of International Criminal Justice*. Volume 19. Issue 1. 2021. P. 107–130. URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqab026>.
4. Guidelines Governing the Relations between the Court and Intermediaries. *International Criminal Court*. March 2014. 8 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/GRCI-Eng.pdf>.
5. Documenting international crimes and human rights violations for accountability purposes: Guidelines for civil society organisations. *Eurojust, the Genocide Network and the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court*. 2022. 62 p. URL: <https://doi.org/10.2812/682168>.
6. Alison Smith. Lessons from western Kosovo for the documentation of war crimes. *Psychiatry, Psychology and Law*. 2000. 7:2. p. 235-238. URL: <https://doi.org/10.1080/13218710009524990>.
7. Russian war crimes against Ukraine: the breach of International Humanitarian Law by the Russian Federation. *The Global Accountability Network's Ukraine Task Force*. December 2022. 617 p.